

การศึกษาการค้าพืชและผลิตภัณฑ์จากพืชสมุนไพรและพืชให้กลิ่นหอม ในบัญชีไชเตสในประเทศไทย

สุมาลี ทองดอนแอ*, วิชัย อัยกุล, ภัทรวีร์ พรหมนัส

สำนักคุ้มครองพันธุ์พืช กรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ แขวงลาดยาว เขตจตุจักร จังหวัดกรุงเทพมหานคร 10900

* ผู้รับผิดชอบบทความ: sumalee.cites@gmail.com

บทคัดย่อ

บทนำและวัตถุประสงค์: พืชสมุนไพรและพืชให้กลิ่นหอม [Medicinal and Aromatic plants (MAPs)] หลายชนิด ถูกคุกคามจากการค้าระหว่างประเทศจนใกล้สูญพันธุ์ อนุสัญญาไชเตสจึงบรรจุพืช MAPs หลายชนิดไว้ในบัญชีแนบท้ายอนุสัญญา ประเทศไทยในฐานะภาคีอนุสัญญาไชเตสต้องให้ความร่วมมือในการควบคุมการค้าพืชในบัญชีไชเตส การศึกษานี้จึงทำการศึกษาการค้าพืช MAPs ในบัญชีไชเตสและผลิตภัณฑ์ในประเทศไทย เพื่อให้ทราบ 1) สถานการณ์การนำเข้าส่งออกพืช MAPs บัญชีไชเตส และผลิตภัณฑ์ 2) ปัญหาในการบังคับใช้กฎหมายภายในประเทศตามบทบัญญัติของอนุสัญญาไชเตส และ 3) เพื่อให้ข้อเสนอแนะในการเพิ่มประสิทธิภาพการควบคุมการค้าพืช MAPs ในบัญชีไชเตส และผลิตภัณฑ์

ระเบียบวิธีศึกษา: การศึกษานี้เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี โดยแบ่งเป็นการวิจัยเชิงปริมาณเพื่อศึกษาข้อมูลสถิติการค้าพืช MAPs จากเว็บไซต์ไชเตสและกรมวิชาการเกษตร ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพศึกษาจากการทบทวนวรรณกรรมและการสำรวจการค้าสมุนไพรในแพลตฟอร์มออนไลน์ รวมถึงร้านค้าสมุนไพรภาคสนาม โดยใช้แบบบันทึกข้อมูลและสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ประกอบการและพนักงานเจ้าหน้าที่โดยใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง

ผลการศึกษา: ผลการสำรวจการค้าพืช MAPs พืชในบัญชีไชเตสพบจำนวน 31 ชนิด จำหน่ายในลักษณะเครื่องยาสมุนไพร สารสกัด ยาสมุนไพรสำเร็จรูป และเครื่องสำอาง การค้าในช่องทางออนไลน์มีความหลากหลายของชนิดและผลิตภัณฑ์มากกว่าที่จำหน่ายในร้านค้าภายในประเทศ ชนิดพืชที่พบบ่อย ได้แก่ โสมเกาหลี โสมอเมริกา โกฐกระดูก กฤษณา กล้วยไม้สกุลหวาย และพบว่ามีกระบวนชนิดพืชบางชนิดไม่ตรงกับตัวอย่างพืช จากสถิติการค้าพืช MAPs ในบัญชีไชเตสจากเว็บไซต์ไชเตสระหว่างปี พ.ศ. 2563-2565 ประเทศไทยมีการส่งออกพืช MAPs มากที่สุดร้อยละ 49 ของปริมาณการส่งออกของโลก ชนิดพืชที่ส่งออกปริมาณมาก ได้แก่ กล้วยไม้ลูกผสมสกุลหวาย และในช่วงเวลาดังกล่าวมีรายงานการส่งออกพืช MAPs ของประเทศภาคีมายังประเทศไทยจำนวน 158 ครั้ง 35 ชนิด ในขณะที่ประเทศไทยมีรายงานการนำเข้าจำนวน 43 ครั้ง 21 ชนิด ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องพบว่ายังขาดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับชนิดพืช MAPs ที่อยู่ในการควบคุมของอนุสัญญาไชเตส และกฎระเบียบในการควบคุมการค้าพืช MAPs ในบัญชีไชเตส

อภิปรายผล: การศึกษาครั้งนี้ทำให้ทราบว่า การควบคุมการค้าพืช MAPs ที่อยู่ในบัญชีไชเตสและผลิตภัณฑ์ในประเทศไทยยังมีประสิทธิภาพไม่เพียงพอ ซึ่งไม่ใช่เพราะกฎหมายภายในประเทศมีข้อบกพร่อง แต่ส่วนหนึ่งเนื่องจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องยังขาดความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการค้าพืช MAPs ในบัญชีไชเตสและผลิตภัณฑ์และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

ข้อสรุปและข้อเสนอแนะ: ควรเพิ่มประสิทธิภาพการควบคุมการค้าพืช MAPs และผลิตภัณฑ์โดยการจัดทำฐานข้อมูลชนิดพืช MAPs ที่อยู่ในบัญชีไชเตส และบูรณาการข้อมูลระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ ควรฝึกอบรมและให้ความรู้แก่พนักงานเจ้าหน้าที่และผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องตามกฎหมายควบคุมการค้าพืช MAPs ในไชเตส

คำสำคัญ: พืชอนุรักษ์, ผลิตภัณฑ์สำเร็จรูป, พืชสมุนไพรและพืชให้กลิ่นหอม, อนุสัญญาไชเตส

Study of the Trade of CITES-Listed Medicinal and Aromatic Plants and Products in Thailand

Sumalee Thongdonae*, Wichai Aiyakool, Phattaravee Prommanut

Plant Varieties Protection Office, Department of Agriculture, Lat Yao, Chatuchak, Bangkok 10900, Thailand

* **Corresponding author:** sumalee.cites@gmail.com

Abstract

Introduction and Objectives: Many species of medicinal and aromatic plants (MAPs) are threatened by international trade, leading to extinction. The Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES) includes several MAP species in CITES Appendices. As a CITES party, Thailand has to cooperate in controlling the trade of listed plants. This study aims to investigate the trade of CITES-listed MAPs and their products in Thailand, focusing on: 1) the current situation of MAP imports and exports, 2) challenges in enforcing domestic laws as per CITES provisions, and 3) recommendations to improve the efficiency of trade control for MAPs and their products.

Methodology: This is a mixed method study, including quantitative research to analyse trade statistics of MAPs from the CITES website and relevant data from the Department of Agriculture, and qualitative research involves literature review and surveys of herbal trade on online platforms and field study at herbal shops. Data were collected using record forms and semi-structured in-depth interviews with official staffs and entrepreneurs.

Results: The trade survey of CITES-listed MAPs found 31 species sold as herbal medicines, extracts, finished herbal products, and cosmetics. Online trade showed more varieties of species and products compared with those sold in domestic stores. The species frequently found are *Panax ginseng*, *P. quinquefolius*, *Saussurea costus*, *Aquilaria* spp., and *Dendrobium* spp. It was also found that scientific names of some traded herbal materials were misidentified. According to trade statistics from the CITES website between 2020 and 2022, Thailand exported the highest volume of listed MAPs (49% of the global export volume), with *Dendrobium* hybrids as the most exported species. During this period, reports indicated 158 export instances covering 35 species of MAPs from CITES parties to Thailand, while Thailand reported only 43 import instances of 21 species. Interviews with stakeholders revealed a lack of understanding regarding the species and regulations governing the trade of CITES-listed MAPs.

Discussion: This study reveals that the control of trade in CITES-listed MAPs and their products in Thailand

is inefficient. This is not due to flaws in domestic laws, but partly due to the lack of knowledge and understanding among stakeholders regarding the trade in CITES-listed MAPs and their products.

Conclusion and Recommendations: It is essential to enhance the effectiveness of trade control for MAPs and their products by establishing a comprehensive database of MAPs listed in CITES and integrating information among relevant agencies. Furthermore, training and provision of information via appropriate channels should be offered to educate officials, traders, and manufacturers involved in lawful practices regarding the trade of CITES-listed MAPs.

Key words: conserved plant, finished product, medicinal and aromatic plants, CITES

บทนำและวัตถุประสงค์

พืชสมุนไพรและพืชให้กลิ่นหอม [medicinal and aromatic plants (MAPs)] หมายถึงพืชที่ใช้ในการผลิตยา ผลิตภัณฑ์เสริมอาหารและผลิตภัณฑ์เพื่อสุขภาพจากธรรมชาติ ผลิตภัณฑ์เสริมความงาม เครื่องสำอาง และผลิตภัณฑ์ดูแลส่วนบุคคล รวมถึง ผลิตภัณฑ์บางอย่างที่วางจำหน่ายในภาคการอาหาร^[1] พืช MAPs เข้ามามีบทบาทในการดำรงชีวิตของมนุษย์มานานแล้ว ซึ่งพืชเหล่านี้ยังมีคุณค่าทางวัฒนธรรม ระบบนิเวศ และเศรษฐกิจ ในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา มีการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรทางการแพทย์เพิ่มมากขึ้น ประมาณ 50,000-70,000 ชนิด^[2] โดยเฉพาะกลุ่มประเทศที่กำลังพัฒนาประชากรร้อยละ 70-95 ใช้ยาแผนโบราณในการดูแลสุขภาพเบื้องต้น นอกจากนี้ พืชกลุ่มที่ให้กลิ่นหอมถูกนำมาใช้ในอุตสาหกรรมน้ำหอม เครื่องสำอาง และบางชนิดยังมีสรรพคุณเป็นสมุนไพร จากรายงานขององค์การอนามัยโลก ในปี ค.ศ. 2012 รายได้จากการค้ายาแผนจีนทั่วโลกมีมูลค่าถึง 83 พันล้านเหรียญสหรัฐ และรายงานของ International Trade Statistics Database COMTRADE ในปี ค.ศ. 2017 การค้าพืชสมุนไพรและชิ้นส่วนของสมุนไพรเพื่อใช้เป็นเครื่อง

หอม ใช้ทางยา หรือเพื่อฆ่าแมลงหรือเชื้อรา หรือเพื่อวัตถุประสงค์ที่คล้ายคลึงกัน ตามพิกัดศุลกากร HS code 1211 มีปริมาณการส่งออก 376,000 ตัน มูลค่า 1.94 พันล้านเหรียญสหรัฐ ในขณะที่ปริมาณการนำเข้า มีจำนวน 632,000 ตัน มูลค่า 2.6 พันล้านเหรียญสหรัฐ^[3]

จากรายงานของ TRAFFIC (Trade Record Analysis of Flora and Fauna In Commerce) ปี ค.ศ. 2018 พบว่ามีการค้าพืช MAPs ที่เก็บเกี่ยวจากป่า ถึงร้อยละ 90 หรือประมาณ 27,000 ชนิด และในจำนวนนี้มีเพียงร้อยละ 7 หรือ 1,890 ชนิด ที่ได้รับการประเมินสถานภาพโดยองค์การระหว่างประเทศเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติ หนึ่งในห้าของจำนวนชนิดที่ได้รับการประเมิน (378 ชนิด) อยู่ในสถานภาพใกล้สูญพันธุ์^[4] เนื่องจากพืชเหล่านี้ถูกเก็บเกี่ยวจากป่ามาใช้ประโยชน์มากเกินไปโดยเฉพาะการเก็บเกี่ยวเพื่อการค้า ถิ่นที่อยู่อาศัยถูกทำลายและความท้าทายที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ทำให้พืชในกลุ่มนี้หลายชนิดมีความเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ ซึ่งอาจนำไปสู่การสูญเสียทรัพยากรพรรณพืชที่มีคุณค่าทางสมุนไพร รวมถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับการดำรงชีวิตของชุมชนท้องถิ่น จึงมี

ความพยายามในการอนุรักษ์พืชเหล่านี้ไว้ในถิ่นที่อยู่ ตลอดจนหาแนวทางปฏิบัติในการเก็บเกี่ยวเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

เพื่อให้การค้า MAPs มีความยั่งยืนจึงจำเป็นต้องมีกฎระเบียบและความร่วมมือเพื่อให้แน่ใจว่าการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรและพืชเครื่องหอม ไม่ส่งผลกระทบต่อประชากรของชนิดพันธุ์นั้นในธรรมชาติและนิเวศวิทยาของถิ่นที่อยู่ รวมถึงผู้คนที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและการจัดจำหน่าย ประเทศที่เป็นถิ่นกำเนิดของพืชเหล่านี้จึงขอรับรองชนิดพันธุ์ที่ได้รับผลกระทบจากการค้าของป่าไว้ในบัญชีแนบท้ายอนุสัญญาไซเตส หรืออนุสัญญาว่าด้วยการค้าระหว่างประเทศซึ่งชนิดสัตว์ป่าและพืชป่าที่ใกล้สูญพันธุ์ [The Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES)] เพื่อขอความร่วมมือจากประเทศภาคีอนุสัญญาฯ ในการควบคุมการค้าระหว่างประเทศ พืชในบัญชีแนบท้ายอนุสัญญาไซเตส แบ่งเป็น 3 บัญชีตามสถานภาพความเสี่ยงต่อการใกล้สูญพันธุ์ในธรรมชาติ โดยบัญชีที่ 1 ได้แก่ ชนิดที่ถูกคุกคามจากการค้าจนอยู่ในสถานภาพใกล้สูญพันธุ์ในธรรมชาติ จึงห้ามทำการค้าของป่า ส่วนบัญชีที่ 2 ได้แก่ ชนิดที่มีแนวโน้มใกล้สูญพันธุ์ในธรรมชาติ หากไม่ทำการควบคุมการค้าอาจจะทำให้อยู่ในสถานภาพใกล้สูญพันธุ์จนถูกบรรจุในบัญชีที่ 1 ได้ และบัญชีที่ 3 ได้แก่ ชนิดที่มีสถานภาพใกล้สูญพันธุ์ในประเทศใดประเทศหนึ่งที่เป็นถิ่นกำเนิดและประเทศนั้นร้องขอให้ประเทศภาคีอนุสัญญาไซเตสช่วยควบคุมการค้ากรณีที่ส่งออกมาจากประเทศที่ขอบรรจุไว้ในบัญชีที่ 3

ประเทศไทยในฐานะที่เป็นภาคีอนุสัญญาไซเตส จึงต้องให้ความร่วมมือในการควบคุมการค้าพืช MAPs ในบัญชีไซเตส รวมถึงผลิตภัณฑ์จากพืช

ดังกล่าว จึงกำหนดให้พืชในบัญชีไซเตสเป็น “พืชอนุรักษ์” ไว้ในพระราชบัญญัติพันธุ์พืช พ.ศ. 2518 และที่แก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2535 การค้าระหว่างประเทศต้องขอหนังสืออนุญาตพืชอนุรักษ์ (หนังสืออนุญาตไซเตส) กับกรมวิชาการเกษตร^[5] เนื่องจากพืชในกลุ่ม MAPs มีรูปแบบการค้า และช่องทางการค้าที่หลากหลาย การศึกษานี้จึงมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาข้อมูลการค้าพืช MAPs ในบัญชีไซเตส ได้แก่ ชนิด รูปแบบที่ทำการค้า ช่องทางในการค้า และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ทราบสถานการณ์การนำเข้าส่งออกพืชและผลิตภัณฑ์จาก MAPs ในบัญชีไซเตส และปัญหาที่พบในการปฏิบัติตามอนุสัญญาไซเตสและกฎหมายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อจัดทำข้อเสนอแนะแนวทางในการเพิ่มประสิทธิภาพการค้าพืชสมุนไพร พืชให้กลิ่นหอม และผลิตภัณฑ์ตามพันธกรณีของประเทศภาคีอนุสัญญาไซเตส

ระเบียบวิธีศึกษา

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ และเชิงบรรยาย (descriptive research) แบบผสมวิธี (mixed method) โดยลักษณะของข้อมูลเป็นเชิงไม่ประจักษ์ (non-empirical research) โดยการวิเคราะห์งาน (job analysis) และวิเคราะห์เอกสาร (documentary analysis) โดยไม่มีการใช้สถิติมาวิเคราะห์ และการศึกษาลักษณะตัวแปรเป็นแบบเชิงสำรวจ (survey research) และวิเคราะห์ข้อมูลจากการสำรวจโดยใช้สถิติเชิงพรรณนา

ผู้วิจัยทำการวิจัยนี้ขึ้นเพื่อวิเคราะห์ การบังคับใช้พระราชบัญญัติพันธุ์พืช พ.ศ. 2518 ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการควบคุมการค้าพืช MAPs และผลิตภัณฑ์ในบัญชีไซเตส การศึกษานี้เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี (mixed method) โดยในส่วนของการ

วิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) เป็นการศึกษาข้อมูลจากการทบทวนวรรณกรรม การสำรวจ การค้าสมุนไพรในแพลตฟอร์มออนไลน์ และการสำรวจร้านค้าสมุนไพรภาคสนามและสัมภาษณ์ผู้ประกอบการ ส่วนการวิจัยเชิงปริมาณ (quantitative research) เป็นการศึกษาข้อมูลสถิติการนำเข้าส่งออกพืช จากเว็บไซต์ของไซเตส และข้อมูลสถิตินำเข้าส่งออกพืชจากกรมวิชาการเกษตร

1. วัสดุ

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าได้แก่ 1. แบบบันทึกเก็บข้อมูลพืช MAPs ที่พบมีการค้า โดยบันทึกข้อมูล 1) ชื่อพืช 2) การใช้ประโยชน์ 3) ลักษณะที่ทำการค้า เช่น ทั้งต้น ชิ้นส่วนของพืช สารสกัด ผลิตภัณฑ์สำเร็จรูป 2. แบบสัมภาษณ์ผู้ค้ายาสมุนไพรจีน ผู้ประกอบการนำเข้าสมุนไพรจีน และพนักงานเจ้าหน้าที่ด่านตรวจพืช โดยแนวคำถามการสัมภาษณ์เชิงลึกได้แก่ 1) ชื่อพืชสมุนไพร 2) สรรพคุณ 3) แหล่งที่มา

2. วิธีการศึกษา

การดำเนินการศึกษาใช้วิธีวิจัยแบบผสม ประกอบด้วยการวิจัยเชิงปริมาณเพื่อศึกษาสถานการณ์การนำเข้าส่งออกพืช MAPs และผลิตภัณฑ์ในบัญชีไซเตส ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อศึกษาปัญหาในการควบคุมการค้าพืช MAPs และผลิตภัณฑ์ในบัญชีไซเตสตามกฎหมายและข้อเสนอแนะแนวทางในการแก้ปัญหา มีขั้นตอนในการดำเนินการศึกษา ดังนี้

2.1 การวิจัยเชิงปริมาณ ทำการศึกษา ดังนี้

2.1.1 รวบรวมข้อมูลสถิติการค้าชนิดพืชในบัญชีแนบท้ายอนุสัญญาไซเตส จากเว็บไซต์ไซเตส ได้แก่ CITES Trade Database และ CITES

Wildlife TradeView

2.1.2 รวบรวมข้อมูลสถิติการออกหนังสืออนุญาต (CITES permit) จากกลุ่มวิจัยอนุสัญญาไซเตสด้านพืช สำนักคุ้มครองพันธุ์พืช กรมวิชาการเกษตร และรวบรวมข้อมูลการนำเข้าพืชสมุนไพรจากด่านตรวจพืช สำนักควบคุมพืชและวัสดุการเกษตร กรมวิชาการเกษตร ปี พ.ศ. 2564

2.2 การวิจัยเชิงคุณภาพ ทำการศึกษา ดังนี้

2.2.1 รวบรวมข้อมูลวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพืช MAPs และผลิตภัณฑ์ในบัญชีไซเตส จากเอกสารการประชุมสมัชชาสามัญภาคีอนุสัญญาไซเตส เอกสารการประชุมคณะกรรมการบริหารอนุสัญญาไซเตส เอกสารการประชุมคณะกรรมการด้านพืชอนุสัญญาไซเตส

2.2.2 ทบทวนกฎหมายภายในประเทศที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมการค้าพืช MAPs ในบัญชีไซเตสและผลิตภัณฑ์

2.2.3 สurveกการค้าพืช MAPs และผลิตภัณฑ์ในบัญชีไซเตสภาคสนาม ได้แก่ ร้านค้าจำหน่ายยาแผนโบราณ และร้านค้าในห้างสรรพสินค้าในจังหวัดนครสวรรค์ พิษณุโลก กรุงเทพมหานคร จันทบุรี ชุมพร สุราษฎร์ธานี และภูเก็ต รวม 14 แห่ง ด้วยการสุ่มผู้ขายแบบเจาะจงเพื่อสัมภาษณ์เชิงลึก โดยใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structured interview) พร้อมภาพถ่ายพืช เก็บข้อมูลโดยใช้แบบบันทึกข้อมูล และเก็บชิ้นส่วนตัวอย่างพืชสมุนไพรมาจำแนกชนิดโดยเทียบเคียงกับตัวอย่างพรรณไม้อ้างอิงในพิพิธภัณฑ์พืช

2.2.4 สurveกการค้าพืช MAPs และผลิตภัณฑ์ในบัญชีไซเตสในแพลตฟอร์มออนไลน์ ได้แก่ Shopee, Lazada, เพจ facebook และเว็บไซต์ร้านค้าออนไลน์ โดยใช้คำค้นสมุนไพรจีน ด้วยชื่อ

วิทยาศาสตร์ ชื่อสามัญ ระหว่างเดือนตุลาคม 2564-กันยายน 2565

2.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

2.3.1. วิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณโดยใช้ ค่าเฉลี่ย และร้อยละ

2.3.2 วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ได้แก่ ข้อมูลที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรม และวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจเชิงพรรณนา (descriptive analysis) ได้แก่ จำนวนชนิดพืช ลักษณะที่ทำการค้า ความถี่ที่สำรวจพบ โดยเปรียบเทียบระหว่างร้านค้าและแพลตฟอร์มออนไลน์

ผลการศึกษา

1. สถานการณ์การค้าพืชสมุนไพรและพืชให้กลิ่นหอม (Medicinal and Aromatic Plants (MAPs) ในบัญชีชาติในประเทศไทย

ปัจจุบันมีพืชใกล้สูญพันธุ์ที่อยู่ในการควบคุมของอนุสัญญาไซเตส ประมาณ 34,000 ชนิด^[6] เป็นพืชที่มีการใช้ประโยชน์เป็นพืชสมุนไพรและพืชให้กลิ่นหอม จำนวน 857 ชนิด^[7] ในจำนวนนี้มี 375 ชนิด ที่มีรายงานการใช้ประโยชน์เป็นลายลักษณ์อักษร ส่วนใหญ่เป็นกล้วยไม้ (orchids) และพืชสกุลว่านหางจระเข้ (Aloe) รวมกันจำนวน 254 ชนิด สกุลยูโฟเบีย (Euphorbia) สกุลพะยูน (Dalbergia) รวมกันจำนวน 47 ชนิด และอีก 64 ชนิด เป็นพืชกลุ่มอื่นๆ^[8] จากการศึกษาข้อมูลข้อเสนอ (proposal) ขอบรรจุนิยามพืชไว้ในบัญชีชาติเตส มีจำนวน 105 ชนิด ที่บรรจุในบัญชีแนบท้ายอนุสัญญาไซเตสเนื่องจากถูกคุกคามจากการค้า

เพื่อใช้ประโยชน์เป็น MAPs โดยตรง

จากการสำรวจการค้าพืช MAPs ในบัญชีไซเตส ณ ร้านขายยาสมุนไพรจีน และห้างสรรพสินค้า และร้านค้าในแพลตฟอร์มออนไลน์ ได้แก่ Lazada, Shopee และ page facebook พบมีการค้าพืช MAPs จำนวน 31 ชนิด 16 วงศ์ ในรูปแบบชิ้นส่วนของที่เป็นวัตถุดิบยาสมุนไพร ผง สารสกัด (extract) และผลิตภัณฑ์สำเร็จรูป เช่น ยาสมุนไพรจีน เครื่องสำอาง และผลิตภัณฑ์เสริมอาหาร ชนิดพืชที่พบบ่อย ได้แก่ โสมเกาหลี, โสมอเมริกา, โกฐกระดุก, กฤษณา, กล้วยไม้สกุลหวาย, ระย่อม, สารสกัดกระบองเพชร ชนิด *Opuntia ficus-indica*, *Euphorbia anti-syphilitica* (Candelilla wax), *Picrorhiza kurroa*, *Nardostachys jatamansi*, *Cibotium barometz* พืชส่วนใหญ่มีการใช้ประโยชน์ทั้งเป็นยาสมุนไพร เป็นส่วนผสมในเครื่องสำอาง เช่น กล้วยไม้ โสมเกาหลี (Table 1) จากการเก็บตัวอย่างพืชจากร้านค้าและซื้อในช่องทางออนไลน์มาจำแนกชนิด พบว่า มีบางชนิดมีชื่อไทยเหมือนกันแต่เป็นคนละชนิดกัน เช่น จันทน์แดง (*Pterocarpus santalinus*) ตัวอย่างที่พบเป็นจันทน์ผาหรือลัคน้า (*Dracaena cochinchinensis*) และโกฐจันทน์ (*Nardostachys jatamansi*) ที่ใช้ประโยชน์ในส่วนของเหง้าและราก ร้านขายยาสมุนไพร มักนำช่อดอกของ *Edgeworthia chrysantha* มาจำหน่ายแทนทั้งๆ ที่สมุนไพรทั้งสองชนิดนี้มีลักษณะภายนอกแตกต่างกันมาก นอกจากนี้ ยังพบว่าการค้าในช่องทางออนไลน์มีการใช้รูปภาพโฆษณาสินค้า กับชื่อที่ระบุในฉลากไม่สอดคล้องกัน

Table 1 Trade survey of products of medicinal and aromatic plants species (MAPs) in CITES-listed plant species, their utilization as product types, and trade patterns found in Thailand

Taxon	Products			Utilization			Trade Source	
	Fin [*]	Mat [†]	Ext [‡]	Med [§]	Cos [¶]	Sup ^{**}	Shop	Online
APOCYNACEAE								
<i>Hoodia gordonii</i> (ฮูดี้เชีย)	✓		✓			✓		✓
<i>Rauvolfia serpentina</i> (ระยื่อม)	✓	✓	✓	✓			✓	
ARALIACEE								
<i>Panax ginseng</i> (โสมเกาหลี)	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓
<i>Panax quinquefolius</i> (โสมอเมริกา)	✓	✓	✓	✓			✓	✓
CAPRIFOLIACEAE								
<i>Nardostachys jatamansi</i> (โกรฐภูมามังสี)								
COMPOSITAE								
<i>Saussurea costus</i> (โกรฐกระดูก)	✓	✓		✓			✓	✓
DICKSONIACEAE								
<i>Cibotium barometz</i> (เฟิร์นลูกไก่ทอง)		✓		✓			✓	
LEGUMINOSAE								
<i>Pterocarpus santalinus</i> (จันทน์แดง)	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓
LILIACEAE								
<i>Aloe andongensis</i>	✓					✓	✓	✓
<i>Aloe ferox</i> (ว่านหางจระเข้แอฟริกา)	✓		✓	✓	✓			✓
MALVACEAE								
<i>Adansonia grandidieri</i> (เบาบับ)	✓		✓		✓			✓
ORCHIDACEAE								
<i>Bletilla striata</i> (เอื้องดินจีน)	✓			✓	✓			✓
<i>Cynoches cooperi</i>	✓				✓			✓
<i>Dendrobium</i> spp. (กล้วยไม้สกุลหวาย)	✓			✓	✓			✓
<i>Doritis pulcherrima</i> (ม้าวี้ง)	✓				✓			✓
<i>Flickingeria</i> sp.								
<i>Gastrodia elata</i> (เทียนหามา)	✓	✓		✓			✓	✓
<i>Orchis mascula</i>	✓				✓			✓
<i>Phalaenopsis schilleriana</i>	✓				✓			✓
<i>Phalaenopsis amabilis</i>	✓				✓			✓
<i>Phalaenopsis lobbii</i>	✓				✓			✓
<i>Vanda coerulea</i> (ฟ้าม่วย)	✓				✓			✓
<i>Vanilla</i> spp. (วนิลา)	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓
<i>Orchid hybrids</i> (กล้วยไม้ลูกผสม)	✓	✓		✓	✓			✓

Table 1 (cont.) Trade survey of products of medicinal and aromatic plants species (MAPs) in CITES-listed plant species, their utilization as product types, and trade patterns found in Thailand

Taxon	Products			Utilization			Trade Source	
	Fin [*]	Mat [†]	Ext [‡]	Med [§]	Cos [¶]	Sup ^{**}	Shop	Online
OROBANCHACEAE								
<i>Cistanche deserticola</i> (โสมทะเลทราย)	✓	✓		✓		✓		✓
RANUNCULACEAE								
<i>Hydrastis canadensis</i> (โกลเด้นซีล)	✓			✓				✓
ROSACEAE								
<i>Prunus africana</i> (แอฟริกัณเชอรั)			✓	✓	✓			✓
SCROPHULARIACEAE								
<i>Picrorhiza kurroa</i> (โกฐก้านพร้าว)			✓	✓		✓		✓
SARRACENIACEAE								
<i>Sarracenia purpurea</i> (ซาราซีเนีย)	✓			✓				✓
THYMELAEACEAE								
<i>Aquilaria</i> spp. (กฤษณา)	✓	✓		✓	✓		✓	✓
ZYGPHYLLACEAE								
<i>Bulnesia sarmentoi</i>			✓		✓			✓

*Fin = finished products, †Mat= material, ‡Ext= extract §MED= herbal medicine, **Sup = dietary supplement, ¶Cos= cosmetic

2. กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการค้าพืช MAPs ในบัญชีไซเตส และผลิตภัณฑ์ระหว่างประเทศ

ตามพันธกรณีของประเทศไทยคืออนุสัญญาไซเตส ประเทศไทยต้องจัดให้มีกฎหมายที่ใช้ข้อบังคับตามอนุสัญญา กรมวิชาการเกษตรซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบการดำเนินงานทางด้านพืช มีพระราชบัญญัติพันธุ์พืช พ.ศ. 2518 และที่แก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2535 เป็นกฎหมายภายในประเทศที่ใช้ควบคุมการค้าพืชในบัญชีแนบท้ายอนุสัญญาไซเตส โดยกำหนดให้พืชในบัญชีแนบท้ายอนุสัญญาไซเตส ที่รัฐมนตรีประกาศกำหนดในราชกิจจานุเบกษาเป็น ‘พืชอนุรักษ์’ หมายถึงประกาศกระทรวงเกษตรและ

สหกรณ์ เรื่อง พืชอนุรักษ์ ซึ่งในประกาศประกอบด้วยชนิดพืชอนุรักษ์ในบัญชีที่ 1, บัญชีที่ 2, บัญชีที่ 3 และรายละเอียดในการควบคุมการค้า^[9] ในมาตรา 29 ตรีของพระราชบัญญัติพันธุ์พืช กำหนดให้การนำเข้า ส่งออก หรือนำผ่านพืชอนุรักษ์และซากพืชอนุรักษ์ต้องขอหนังสืออนุญาตพืชอนุรักษ์หรือ CITES permit กับกรมวิชาการเกษตร^[5] โดยกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขการขออนุญาตและการพิจารณาอนุญาตไว้ในประกาศกรมวิชาการเกษตร เรื่อง หลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขการนำเข้าส่งออกหรือนำผ่านพืชอนุรักษ์หรือซากพืชอนุรักษ์ตามพระราชบัญญัติพันธุ์พืช พ.ศ. 2518^[10] นอกจากนี้ การนำเข้าพืชหรือ

ส่วนของพืชยังถูกควบคุมด้วยพระราชบัญญัติกักพืช พ.ศ. 2507 ซึ่งเป็นกฎหมายที่มีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกัน ควบคุมไม่ให้ศัตรูพืชเข้ามาในราชอาณาจักร โดยกำหนดให้พืช ศัตรูพืช และพาหะ เป็นสิ่งต้องห้าม สิ่งกักตุน สิ่งไม่ต้องห้าม ระเบียบวิธีปฏิบัติในการพิจารณาอนุญาตมีความเข้มงวดแตกต่างกัน และการนำเข้าต้องมีใบรับรองสุขอนามัยพืช (Phytosanitary Certificate: PC) กำกับมาด้วยสินค้า^[11]

ดังนั้น หากมีการนำเข้าวัตถุดิบสมุนไพรในบัญชีไฮเตสในรูปแบบชิ้นส่วนของพืช หรือบดเป็นผง นอกจากจะต้องขอหนังสืออนุญาตไฮเตสแล้ว ยังต้องตรวจสอบว่าเป็นสิ่งต้องห้าม หรือสิ่งกักตุน ตามพระราชบัญญัติกักพืช พ.ศ. 2507 ของประเทศไทย หรือไม่ ในทางกลับกันการส่งออกต้องตรวจสอบกฎระเบียบการกักกันของประเทศปลายทางด้วยเช่นกัน ซึ่งกฎหมายทั้งสองฉบับนี้อยู่ในความรับผิดชอบของกรมวิชาการเกษตร สำหรับการนำเข้าส่งออก สารสกัด ผลิตภัณฑ์ยาสมุนไพร ผลิตภัณฑ์เสริมอาหาร และเครื่องสำอางที่มีพืชในบัญชีไฮเตสเป็นส่วนผสม นอกจากต้องขอหนังสืออนุญาตตามกฎหมายพันธุ์พืชแล้ว ต้องปฏิบัติตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ พระราชบัญญัติผลิตภัณฑ์สมุนไพร พ.ศ. 2562 พระราชบัญญัติอาหาร พ.ศ. 2522 และพระราชบัญญัติเครื่องสำอาง พ.ศ. 2558 อีกด้วย

3. สถิติการนำเข้าส่งออกพืช MAPs ในบัญชีไฮเตส และผลิตภัณฑ์ และสถานการณ์การปฏิบัติตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

จากข้อมูลสถิติการนำเข้าส่งออกพืชในบัญชีแนบท้ายอนุสัญญาไฮเตสจากเว็บไซต์ไฮเตส (CITES

Wildlife TradeView)^[12] ระหว่างปี พ.ศ. 2563-2565 โดยสืบค้นข้อมูลชนิดพืชในบัญชีไฮเตส (ไม่รวมกลุ่มพืชที่ใช้เนื้อไม้เป็นประโยชน์) ที่ใช้หน่วยนับเป็นกิโลกรัมให้ถือว่าเป็นการค้าพืช MAPs พบว่า ในภาพรวมของโลกมีปริมาณการค้าพืช MAPs ในบัญชีไฮเตส จำนวนประมาณ 14,000 ตัน/ปี ประเทศไทยมีสถิติการส่งออกมากที่สุด จำนวนประมาณ 6,880 ตัน/ปี คิดเป็นประมาณร้อยละ 49 ของปริมาณการส่งออกของโลก ประเทศที่มีการส่งออกพืช MAPs ในบัญชีไฮเตส 10 ลำดับแรก ได้แก่ ไทย แคนาดา จีน เม็กซิโก เนปาล ฮอนดูรัส เวียดนาม อินโดนีเซีย ญี่ปุ่น และรัสเซีย ชนิดพืช MAPs ที่มีปริมาณการค้า 5 อันดับแรก ได้แก่ 1) ต้นกล้วยไม้หวายลูกผสม (*Dendrobium hybrids*) 2) โสมอเมริกา (*Panax quinquefolius*) 3) *Euphorbia antisiphilitica* 4) โกลฐกระดุก (*Saussurea costus*) และ 5) *Nardostachys jatamansi* จากการตรวจสอบข้อมูลการได้มาของพืช ที่ทำการค้ามีทั้งที่ได้มาจากป่าและปลูก แต่ปริมาณการค้าของป่ามีแนวโน้มลดลง โดยสถิติการค้าของป่า ในปี พ.ศ. 2563 มีจำนวนถึง 1,787 ตัน ขณะที่ปี พ.ศ. 2565 ลดลงร้อยละ 79 เหลือ 375 ตัน สำหรับประเทศไทยส่งออกเฉพาะพืชที่ได้มาจากการเพาะเลี้ยงเท่านั้น โดยชนิดพืชที่ส่งออกในปริมาณมาก ได้แก่ ต้นกล้วยไม้หวายลูกผสม (*Dendrobium hybrids*) จำนวนประมาณ 5,000 ตัน/ปี

จากข้อมูลสถิติรายงานการออกหนังสืออนุญาตไฮเตสนำเข้าส่งออกพืชในบัญชีไฮเตสของประเทศภาคอนุสัญญาไฮเตส จากเว็บไซต์ไฮเตส (CITES Trade Database)^[13] ระหว่างปี พ.ศ. 2563-2565 โดยสืบค้นสถิติการค้าที่ใช้หน่วยนับเป็นกิโลกรัม และรูป

แบบสินค้าที่ทำการค้าเป็น ยา (medicine) สารสกัด (extract) เครื่องสำอาง (cosmetic) ราก (root) พืชแห้ง (dried plants) น้ำมัน (oil) ไข (wax) พบว่า ในช่วงเวลา 3 ปี ประเทศไทยมีข้อมูลสถิติการแจ้งนำเข้า น้อยกว่าที่ประเทศผู้ส่งออกรายงาน โดยประเทศผู้ส่งออกรายงานว่ามีการส่งออกมายังประเทศไทยจำนวน 158 ครั้ง 35 ชนิด ปริมาณ 27,756 กิโลกรัม แต่พบ มีสถิตินำเข้าเพียง 43 ครั้ง จำนวนครั้งที่มีการแจ้งนำเข้า คิดเป็นร้อยละ 27 ของจำนวนครั้งที่ผู้ส่งออกมายังประเทศไทยรายงาน จำนวน 21 ชนิด ปริมาณ 8,032 กิโลกรัม ที่เหลือร้อยละ 73 ไม่มีการแจ้งนำเข้า ชนิดของผลิตภัณฑ์ที่ไม่พบมีรายงานการขออนุญาตนำเข้าของประเทศไทย เช่น สารสกัด และ เครื่องสำอางที่มีส่วนผสมของวานหางจะเข้แอฟริกา ชนิด *Aloe ferox* และ *A. secundiflora* ยาสมุนไพรที่มีส่วนผสมของกล้วยไม้สกุลหวายชนิด *Dendrobium officinale* และรากโสมอเมริกา (*Panax quinquefolius*) เทียนหามา (*Gastrodia elata*) (Table 2) จากการตรวจสอบข้อมูลการขออนุญาตนำเข้าของประเทศไทย กลุ่มวิจัยอนุสัญญาไซเตสด้านพืช สำนักคุ้มครองพันธุ์พืช กรมวิชาการเกษตร มีการขออนุญาตนำเข้าของประเทศไทยสำหรับกล้วยไม้แห่งลูกผสมชนิด *Dendrobium hybrids* เอื้องแวมยุรา (*Dendrobium fimbriatum*) ม้าวิ่ง (*Doritis pulcherrima*) กฤษณา (*Aquilaria crassna*) ไม้หอม (*Aquilaria malaccensis*) ผลิตภัณฑ์จากกฤษณา ผลิตภัณฑ์ยาหอมที่

มีส่วนผสมของโกฐกระดูก และกฤษณา

จากการตรวจสอบสถิติการนำเข้าเครื่องยาสมุนไพรจีน ณ ด้านตรวจพืชท่าเรือกรุงเทพ ปี พ.ศ. 2564 พบเป็นพืช MAPs ในบัญชีไซเตส จำนวน 9 ชนิด ได้แก่ *Cistanche deserticola*, *Picrorhiza kurroa*, *Gastrodia elata*, *Cibotium barometz*, *Dendrobium nobile*, *Saussurea lappa* (*Aucklandia lappa*), *Bletilla striata*, *Nardostachys jatamansi* (*Nardostachys chinensis*) และ *Rhodiola dumulosa* (แหล่งข้อมูล ด้านตรวจพืชท่าเรือกรุงเทพ, 2564) ซึ่งพืชทั้ง 9 ชนิด ที่นำเข้าไม่พบสถิติการขออนุญาตนำเข้าโดยใช้ชื่อสามัญ ลักษณะสินค้าที่นำเข้าเป็นชิ้นส่วนของพืชจึงยากในการตรวจสอบชนิดพืชของเจ้าหน้าที่ ประกอบกับผู้ประกอบการอาจจะไม่ทราบว่า เป็นพืชในบัญชีไซเตส เช่นเดียวกับการค้าผลิตภัณฑ์สำเร็จรูปของพืชในบัญชีไซเตส ในรูปแบบยาสมุนไพร ผลิตภัณฑ์เสริมอาหาร เครื่องประทุษณ์ผิว หรือน้ำหอม ไม่มีข้อมูลการแจ้งขออนุญาตนำเข้า-ส่งออก เนื่องจากไม่ได้ดำเนินการควบคุมตามพระราชบัญญัติกักพืชที่กรมวิชาการเกษตรรับผิดชอบ จึงทำให้การควบคุมการนำเข้าพืชและผลิตภัณฑ์จากพืชเหล่านี้ไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร ทั้งนี้ สินค้าที่นำเข้ามาแล้วถูกกระจายไปยังร้านขายส่งสมุนไพรในพื้นที่ กรุงเทพมหานคร และปริมณฑล เพื่อกระจายสินค้าไปตามร้านขายยาสมุนไพรจีนทั่วประเทศ

Table 2 Quantities (in kg) of traded MAPs products during 2020–2022 reported by exporters in foreign countries and importers in Thailand (Source: CITES Trade Database ^[13])

Taxa	Quantities (kg) reported		Trade term	CITES regulation
	Importers	Exporters		
<i>Aloe arborescens</i>	0.0001	0.0001	cosmetics	II*, #4
<i>Aloe ferox</i>		16.1821	cosmetics	II, #4 or NC [‡]
<i>Aloe ferox</i>		10.0000	extract	II, #4
<i>Aloe hybrid</i>	0.0079		cosmetics	II, #4
<i>Aloe secundiflora</i>		0.1275	cosmetics	II, #4
<i>Aniba rosaeodora</i>		0.3000	oil	II, #12
<i>Aquilaria crassna</i>	5,194.4500	8,728.5220	chips	II, #14
<i>Aquilaria crassna</i>	14.7050	75.6140	oil	II, #14
<i>Aquilaria crassna</i>		3,960.0000	powder	II, #14
<i>Aquilaria crassna</i>		8.1000	derivatives	II, #14
<i>Aquilaria crassna</i>		0.0180	cosmetics	II, #14 or NC
<i>Aquilaria filaria</i>	11.0000	267.0000	chips	II, #14
<i>Aquilaria malaccensis</i>	8.0000	379.3000	chips	II, #14
<i>Aquilaria</i> spp.		0.0146	cosmetics	II, #14 or NC
<i>Aquilaria</i> spp.		10.0000	chips	II, #14
<i>Bulnesia sarmientoi</i>	50.0000	240.0000	oil	II, #11
<i>Calanthe discolor</i>	20.5132	33.1768	cosmetics	II, #4
<i>Cyathea medullaris</i>		0.0012	cosmetics	II, #4
<i>Cynoches cooperi</i>	20.6252	33.1790	cosmetics	II, #4 or NC
<i>Cynoches cooperi</i>		0.3793	extract	II, #4
<i>Dendrobium fimbriatum</i>		2.9803	extract	II, #4
<i>Dendrobium fimbriatum</i>	0.4580		cosmetics	II, #4
<i>Dendrobium hybrid</i>	0.0050		cosmetics	II, #4
<i>Dendrobium nobile</i>	0.2259	0.0067	cosmetics	II, #4
<i>Dendrobium nobile</i>		1.1925	extract	II, #4
<i>Dendrobium nobile</i>	100.0000		dried plants	II, #4
<i>Dendrobium officinale</i>		381.6000	medicine	II, #4
<i>Euphorbia antiquorum</i>	48.3600		wax	II, #4
<i>Euphorbia antisyphilitica</i>	1,308.9200	3,951.3696	wax	II, #4
<i>Euphorbia antisyphilitica</i>	486.1500	2,757.5973	cosmetics	II, #4 or NC
<i>Euphorbia antisyphilitica</i>		432.7377	derivatives	II, #4
<i>Euphorbia hybrid</i>	0.0099		cosmetics	II, #4
<i>Gastrodia confusa</i>	0.0033		cosmetics	II, #4
<i>Gastrodia elata</i>	2.7823	0.0303	cosmetics	II, #4 or NC

Table 2 (cont.) Quantities (in kg) of traded MAPs products during 2020–2022 reported by exporters in foreign countries and importers in Thailand (Source: CITES Trade Database ^[13])

Taxa	Quantities (kg) reported		Trade term	CITES regulation
	Importers	Exporters		
<i>Gastrodia elata</i>		11.3400	medicine	II, #4
<i>Gastrodia elata</i>		10.1369	extract	II, #4
<i>Gastrodia</i> spp.		17.7200	medicine	II, #4
<i>Gyrinops ledermanii</i>		1.1500	oil	II, #14
<i>Laeliocattleya</i> hybrid	0.0006		cosmetics	II, #4
<i>Laeliocattleya</i> hybrid	0.0002		cosmetics	II, #4
<i>Opuntia ficus-indica</i>	200.0000	3,051.0000	extract	II, #4
<i>Orchidaceae</i> hybrid	0.0015		cosmetics	II, #4
<i>Orchidaceae</i> spp.		0.0629	cosmetics	II, #4
<i>Orchidaceae</i> spp.		0.5629	extract	II, #4
<i>Orchis mascula</i>		0.4501	extract	II, #4
<i>Orchis mascula</i>		0.0000	cosmetics	II, #4
<i>Orchis morio</i>		0.0000	cosmetics	II, #4
<i>Panax quinquefolius</i>		257.5200	roots	II, #3
<i>Phalaenopsis amabilis</i>		812.9223	extract	II, #4
<i>Phalaenopsis amabilis</i>	2.2704	0.0303	cosmetics	II, #4 or NC
<i>Phalaenopsis amabilis</i>		10.1806	oil	II, #4
<i>Podophyllum hexandrum</i>		50.0000	extract	II, #2
<i>Saussurea costus</i>	284.0000	2,272.2400	medicine	I [†]
<i>Vanda coerulea</i>		0.4867	oil	II, #4

*I = CITES Appendix II, [†]I = CITES Appendix I, [‡]NC = not controlled

The symbol # followed by a number to indicate that only specific parts and derivatives are regulated.

The most up-to-date listing for the CITES Appendices is available at www.cites

อภิปรายผล

จากการรวบรวมข้อมูลชนิดพืชในบัญชีไซเตส พบมีรายงานการใช้ประโยชน์เป็นพืช MAPs จำนวนมากกว่า 375 ชนิด^[8] ในขณะที่มีพืชในบัญชีไซเตสที่เสนอขอขึ้นบัญชีเนื่องจากถูกคุกคามจากการค้าเพื่อใช้ประโยชน์เป็นพืช MAPs จำนวน 105 ชนิด^[13-14] และคาดว่าจะมีรายงานการใช้ประโยชน์จากพืชใน

บัญชีไซเตสเพื่อเป็น MAPs เพิ่มมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับรายงานของ Jenkin และคณะ ว่าตั้งแต่ปี 1999 เป็นต้นมา ปริมาณการค้าพืช MAPs เพิ่มขึ้นถึงสามเท่าและมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น^[4] และจากรายงานข้อมูลพืชที่ใช้ประโยชน์เป็นสมุนไพรในเว็บไซต์ Medicinal Plants Names Services ที่รวบรวมพืชที่มีฤทธิ์ทางยาหรือเป็นสมุนไพรจากการสำรวจ 361 ตำรา ด้าน

เภสัชวิทยาหรือด้านพืชที่มีฤทธิ์ทางยา พบจำนวน 38,013 ชนิด 389 วงศ์^[15]

จากผลการจำแนกตัวอย่างพืชที่เก็บจากร้านค้าขายยาแผนจีนและซื้อในช่องทางออนไลน์ พบว่ามีการระบุชื่อพืชไม่ตรงตามชนิด เช่น จันทน์แดง (*Pterocarpus santalinus*) ตัวอย่างที่พบเป็น จันทน์ผาหรือลักจั่น (*Dracaena cochinchinensis*) อาจเนื่องจากจันทน์แดง (*Pterocarpus santalinus*)หายาก ราคาแพง และต้องนำเข้าจากประเทศอินเดีย แพทย์แผนไทยจึงได้นำจันทน์ผาหรือลักจั่น (*Dracaena cochinchinensis*) มาใช้แทนจันทน์แดง ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงปัจจุบัน จนเป็นที่เข้าใจโดยทั่วไปว่าจันทน์ผา หรือลักจั่น คือจันทน์แดงในตำราแพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย และทางอย.อนุญาตให้ใช้จันทน์ผาหรือลักจั่น แทนจันทน์แดงในสูตรตำรับยาแผนไทยได้เพราะมีสรรพคุณทางยาเหมือนกัน^[16] และโหลชูฆามังสี (*Nardostachys jatamansi*) เมื่อผู้วิจัยสอบถามผู้ขายด้วยชื่อไทยมักเข้าใจว่าเป็นช่อดอกของ *Edgeworthia chrysantha* ทั้ง ๆ ที่สมุนไพรทั้งสองชนิดนี้มีลักษณะภายนอกและสรรพคุณที่แตกต่างกันมากอาจเนื่องจากผู้ขายยาแผนจีนมักเรียกชื่อสมุนไพรด้วยภาษาจีนและผู้วิจัยสอบถามโดยใช้ชื่อไทยจึงอาจทำให้เข้าใจผิดได้ พบมีการจำหน่ายโหลชูฆามังสี (*Nardostachys jatamansi*) ทั้งในร้านขายยาแผนจีนและร้านค้าในแพลตฟอร์มออนไลน์

จากผลการสำรวจการค้าพืชสมุนไพร เครื่องยาสมุนไพร อาหารเสริมในร้านค้าภายในประเทศที่มีหน้าร้านถาวร และร้านค้าในช่องทางออนไลน์ พบว่าการค้าพืช MAPs ในบัญชีไซเตสและผลิตภัณฑ์ในช่องทางออนไลน์มีจำนวนชนิดและผลิตภัณฑ์ที่

หลากหลายกว่าร้านค้าถาวร จากจำนวนพืช MAPs ที่สำรวจพบ 31 ชนิด พบมีการค้าในช่องทางออนไลน์ 28 ชนิด ในขณะที่ผลสำรวจในร้านค้าถาวรพบเพียง 10 ชนิด ส่วนหนึ่งเนื่องจากการกำกับดูแลการค้าในช่องทางออนไลน์มีข้อจำกัดหลายประการ จึงทำให้การควบคุมไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร เช่น ผู้ขายบางรายอยู่ต่างประเทศสามารถส่งสินค้าตรงถึงบ้านผู้ซื้อได้แบบเร่งด่วน ทำให้หลุดรอดการตรวจสอบของเจ้าหน้าที่ นอกจากนี้ อาจเนื่องจากผู้นำเข้าแจ้งนำเข้าในระบบของด่านตรวจพืชโดยใช้ชื่ออื่นที่ไม่ใช่ชื่อวิทยาศาสตร์ จึงทำให้ระบบแจ้งนำเข้าของด่านตรวจพืช ไม่สามารถตรวจสอบได้ว่าเป็นพืชในบัญชีไซเตส ประกอบกับสินค้าที่ทำการค้าอยู่ในรูปแบบชิ้นส่วนของพืชและผลิตภัณฑ์สำเร็จรูปจึงยากต่อการตรวจจำแนกชนิดของเจ้าหน้าที่ ดังนั้น จึงพบมีการกระทำผิดกฎหมายในช่องทางออนไลน์จำนวนมาก ซึ่งสอดคล้องกับรายงานของสำนักเลขาธิการไซเตส ที่ทำการศึกษาการค้าผลิตภัณฑ์จากพืชสมุนไพรในบัญชีไซเตสในเว็บไซต์ Amazon และ Ebay สืบค้นโดยใช้ชื่อพืชในบัญชีไซเตสจำนวน 365 ชนิด ตามรายงานของ Choi JA (2017)^[6] พบสินค้าจำนวนหลายแสนชิ้นที่มีพืชในบัญชีไซเตสเป็นส่วนผสมจำหน่ายบนแพลตฟอร์ม Amazon และ Ebay และไม่พบว่าผู้ขายมีการระบุถึงการขออนุญาตตามข้อกำหนดของอนุสัญญาไซเตสที่เกี่ยวข้องกับการค้าระหว่างประเทศ ซึ่งการค้าในช่องทางออนไลน์ของผลิตภัณฑ์ MAPs ยากต่อการประเมินปริมาณทางการค้าได้^[17] จากข้อมูลรายงานการแจ้งนำเข้าพืช MAPs ในบัญชีไซเตสของประเทศไทยต่ำกว่าที่ประเทศผู้ส่งออกรายงานว่ามีการส่งออกมายังประเทศไทยนั้น นอกจากผู้นำเข้าของประเทศไทยไม่ได้แจ้งนำเข้าที่ด่านตรวจ

พืชกรรมวิชาการเกษตรแล้ว ส่วนหนึ่งอาจเกิดจากข้อผิดพลาดในการรวบรวมและสรุปรายงานในส่วนของการใช้หน่วยนับที่ต่างกันของประเทศผู้นำเข้าและประเทศผู้ส่งออก เช่น กรัม และกิโลกรัมจึงให้ข้อมูลในรายงานผิดพลาดได้ ดังนั้น หน่วยงานศูนย์ติดตามการอนุรักษ์โลกของโครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ (UN Environment Programme World Conservation Monitoring Centre (UNEP-WCMC)) ซึ่งเป็นผู้รวบรวมและสรุปรายงานการออกหนังสืออนุญาตของประเทศภาคีควรแจ้งเวียนรายงานให้ประเทศภาคีตรวจสอบก่อนเผยแพร่ในเว็บไซต์ไซเตส

ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาการค้าพืช MAPs ในบัญชีไซเตส และผลิตภัณฑ์จากพืชดังกล่าว สามารถนำไปใช้ปรับปรุงกระบวนการนำเข้าพืช MAPs ในบัญชีไซเตสทางเรือและทางอากาศให้ถูกต้องตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง และใช้เป็นแนวทางในการกำกับดูแลการค้าในช่องทางออนไลน์ นอกจากนี้ สามารถนำข้อมูลชนิดพืช MAPs ในบัญชีไซเตสที่สำรวจพบไปศึกษาวิจัยต่อยอดเกี่ยวกับเส้นทางการค้า ตั้งแต่การนำเข้า การกระจายสินค้า การผลิตเป็นผลิตภัณฑ์สำเร็จรูป และการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ทั้งในและต่างประเทศ เพื่อใช้เป็นแนวทางเพิ่มประสิทธิภาพการควบคุมการค้าพืช MAPs ในบัญชีไซเตส และผลิตภัณฑ์จากพืชดังกล่าวให้ดียิ่งขึ้น

ข้อสรุป

พืชในบัญชีไซเตสที่มีรายงานการใช้ประโยชน์เป็นพืช MAPs มีจำนวนมากกว่า 375 ชนิด จากการสำรวจการค้าพืช MAPs ในบัญชีไซเตสและผลิตภัณฑ์ในร้านค้าถาวร และในแพลตฟอร์มออนไลน์ พบ

จำนวน 31 ชนิด และพบว่าการค้าในช่องทางออนไลน์มีความหลากหลายของชนิดและผลิตภัณฑ์มากกว่าร้านค้าถาวร โดยจำหน่ายในลักษณะชิ้นส่วนพืช ผง สารสกัด ยาสมุนไพร ผลิตภัณฑ์เสริมอาหาร และเครื่องสำอาง นอกจากนี้ ยังพบว่าทั้งในช่องทางออนไลน์ และร้านค้าถาวรมีการระบุชนิดพืชบางชนิดไม่ตรงกับตัวอย่างพืช หรือใช้ภาพในการโฆษณาไม่ตรงตามชนิด และเมื่อเปรียบเทียบชนิดพืช MAPs ที่สำรวจพบในประเทศกับข้อมูลสถิติรายงานการออกหนังสืออนุญาตของประเทศภาคีอนุสัญญาไซเตส พบว่าประเทศภาคีมีรายงานการส่งออกมายังประเทศไทยจำนวน 35 ชนิด ส่วนประเทศไทยมีรายงานการนำเข้าเพียง 21 ชนิด ทั้งนี้ การนำเข้าพืช MAPs ในบัญชีไซเตส รวมถึงผลิตภัณฑ์ ต้องขอหนังสืออนุญาตไซเตสตามกฎหมายพันธุ์พืชพร้อมสำแดงใบรับรองสุขอนามัยพืชตามกฎหมายกักพืช และแจ้งนำเข้า ณ ด่านตรวจพืชกรรมวิชาการเกษตร ส่วนหนึ่งอาจเนื่องจากผู้นำเข้าแจ้งนำเข้าโดยใช้ชื่ออื่นที่ไม่ใช่ชื่อวิทยาศาสตร์ จึงทำให้ระบบแจ้งนำเข้าของด่านตรวจพืช ไม่สามารถตรวจสอบได้ว่าเป็นพืชในบัญชีไซเตส ประกอบกับสินค้าที่นำเข้าอยู่ลักษณะที่เป็นชิ้นส่วนพืชจึงเป็นอุปสรรคในการจำแนกชนิดของพนักงานเจ้าหน้าที่ ทำให้พืช MAPs ในบัญชีไซเตสหลายชนิดพบในประเทศไม่มีสถิติการขอหนังสืออนุญาตไซเตสนำเข้า ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลการนำเข้าพืชสมุนไพรของด่านตรวจพืชท่าเรือกรุงเทพ พบว่าเป็นพืช MAPs ในบัญชีไซเตส จำนวน 9 ชนิด สำหรับการขออนุญาตนำเข้าผลิตภัณฑ์สำเร็จรูป พบเฉพาะเครื่องสำอางที่ส่วนผสมของสารสกัดจากกล้วยไม้ ส่วนผลิตภัณฑ์อื่นๆ ไม่พบข้อมูล ส่วนการส่งออกมีเพียงผลิตภัณฑ์ยาหอมที่มีส่วนผสมของโสมกระดูกที่ขอหนังสือ

อนุญาตไซเตส อาจเนื่องจากสารสกัดจากพืชและผลิตภัณฑ์ของพืชในบัญชีไซเตส ไม่อยู่ในการควบคุมของกฎหมายกักพืช ผู้ประกอบการไม่ทราบว่าสินค้าดังกล่าวอยู่ในการควบคุมของอนุสัญญาไซเตส จึงไม่มีการขอหนังสืออนุญาตไซเตสกับกรมวิชาการเกษตร

ข้อเสนอแนะ

ผลจากการศึกษาครั้งนี้สามารถนำไปใช้พัฒนาแนวทางในการควบคุมการค้าพืชกลุ่ม MAPs ในบัญชีไซเตส และผลิตภัณฑ์ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ดังนี้

1. จัดทำฐานข้อมูลรายชื่อพืช MAPs ในบัญชีไซเตส ประกอบด้วย ชื่อวิทยาศาสตร์ของพืช ชื่อพ้อง ชื่อไทย ชื่อจีน (จีนกลาง จีนแต้จิ๋ว) ชื่อสามัญภาษาอังกฤษ ภาพของลักษณะภายนอกของพืชสมุนไพร ชิ้นส่วนของสมุนไพรที่ใช้ทำยา ลักษณะผงยา เมื่อดูด้วยกล้องจุลทรรศน์ รวมทั้งกฎระเบียบในการควบคุมการค้าพืช MAPs ของอนุสัญญาไซเตส และบูรณาการข้อมูลร่วมกันระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สำนักคุ้มครองพันธุ์พืช และด่านตรวจพืช สำนักควบคุมพืชและวัสดุการเกษตร กรมวิชาการเกษตร สำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา และกรมศุลกากร

2. ปรับปรุงระบบการแจ้งนำเข้าส่งออกของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ให้ผู้ขออนุญาตต้องแจ้งขออนุญาตโดยใช้ชื่อวิทยาศาสตร์ประกอบ

3. ทบทวนกฎหมายภายในประเทศ การขึ้นทะเบียนยาจากสมุนไพร การจัดแจ้งผลิตภัณฑ์เสริมอาหาร หรือเครื่องสำอาง หากมีพืชในบัญชีไซเตสเป็นส่วนผสมต้องให้ผู้ขอขึ้นทะเบียนหรือผู้แจ้งสำแดงหนังสืออนุญาตไซเตสนำเข้าของประเทศไทย หรือเอกสารการซื้อจากผู้ที่แจ้งนำเข้าถูกต้องเพื่อเป็น

หลักฐานว่าวัตถุดิบที่ใช้ในการผลิตได้มาอย่างถูกต้องตามกฎหมาย

4. เพิ่มประสิทธิภาพในการควบคุมการค้าพืช MAPs ในบัญชีไซเตส และผลิตภัณฑ์ กรมวิชาการเกษตรซึ่งเป็นหน่วยงานหลักที่รับผิดชอบการดำเนินงานตามอนุสัญญาไซเตสด้านพืชควรให้ความรู้แก่พนักงานเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง ด้วยการฝึกอบรม จัดทำคู่มือประกอบการปฏิบัติงาน และสร้างการรับรู้ให้กับผู้ประกอบการนำเข้าส่งออกพืชสมุนไพรเกี่ยวกับการขออนุญาตนำเข้าส่งออกพืช MAPs ในบัญชีไซเตส และผลิตภัณฑ์และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ด้วยการจัดทำเอกสารเผยแพร่ คลิปวิดีโอ และเผยแพร่ในช่องทางออนไลน์ของเว็บไซต์หน่วยงาน และติดประกาศประชาสัมพันธ์ ณ ด่านศุลกากร

References

1. The World Bank. Strategic segmentation analysis : Nepal : Medicinal and aromatic plants [Internet]. 2018 [cited 2023 Nov 15]; Available from: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/496421556737648658/pdf/Medicinal-and-Aromatic-Plants.pdf>
2. Schippmann U, Leaman D, Cunningham AB. A comparison of cultivation and wild collected of medicinal and aromatic plants under sustainability aspects. In: Bogers RJ, Craker LE, Lange D, editors. Medicinal and Aromatic Plants: Agricultural, Commercial, Ecological, Legal, Pharmacological and Social Aspects. (Wageningen UR Frontis series; No. vol. 17). Springer; 2006. p. 75-95, Available from: <https://library.wur.nl/ojs/index.php/frontis/article/view/1225>
3. CITES Secretariat. CITES implementation for trade in medicinal plant species (working document (CoP18 Doc. 55) [internet]. 2019 August 17-28 [cited 2024 Jan 25]; Available from: <https://cites.org/sites/default/files/eng/cop/18/doc/E-CoP18-055.pdf>
4. Jenkins M, Timoshyma A, Cornthwaite M. 2018. Wild at home: exploring the global harvest, trade and use of wild plant ingredients. TRAFFIC International, UK. 43 p.

5. Plants Act B.E. 2518 (1975) amended by Plants Act (No.2) B.E. 2535 (1992). Published in Government Gazette, Vol. 109, Part 40. (1992 April 7). (in Thai)
6. The CITES Species. [Internet] 2023 August 23 [cited 2023 Dec 15]; Available from: <https://cites.org/eng/disc/species.php>
7. Furnell S, Timoshyna A. Potential of certification schemes to support management and scientific authorities with the implementation of CITES Appendix II measures for medicinal and aromatic plant species (Information documents (PC24 Inf. 12)) [internet] 2018 July 20-21 and 23-26 [cited 2024 Jan 25]; Available from: <https://cites.org/sites/default/files/eng/com/PC/24/Inf/E-PC24-Inf-12.pdf>
8. Choi JA. CITES-listed medicinal plant species (Information documents (PC23 Inf. 10)) [internet] 2017 July 22 and 24-27 [cited 2023 Nov 15]; Available from: <https://cites.org/sites/default/files/eng/com/pc/23/inf/E-PC23-Inf-10.pdf>
9. Notification of the Ministry of Agriculture and Cooperatives on Conserved Plants. Published in Government Gazette, Vol. 138, Part 167D. (2021 July 22). (in Thai)
10. Notification of the Department of Agriculture on Criteria, Procedures, and Conditions for Issuing CITES Permits for Import, Export, and re-Export of Conserved plants under the Plant Act. B.E. 2518 (1975). Published in Government Gazette, Vol. 136, Part 79D. (2019 March 22). (in Thai)
11. Plant Quarantine Act B.E. 2507 (1964). Published in Government Gazette, Vol. 81, Part 27, dated 21 March B.E. 2507 (1964). (in Thai)
12. CITES Wildlife TradeView. [Internet] 2023 August 23 [cited 2023 Dec 15]; Available from: (<https://tradeview.cites.org/en/overview>)
13. CITES Trade database. [Internet] 2023 August 23 [cited 2023 Dec 15]; Available from: (<https://trade.cites.org/>)
14. Meeting document of the Conference of the Parties CoP1-CoP19. [Internet] 2023 August 23 [cited 2023 Dec 15]; Available from: <https://cites.org/eng/meetings/cop?page=1>
15. Medicinal Plants Names Services. [Internet] 2023 August 23 [cited 2023 Dec 15]; Available from: <https://mpns.science.kew.org/>
16. Office for the Management of Cannabis and Kratom in Thai Traditional Medicine. [Internet] Herbs in traditional Thai medicine recipes announced to be category 5 narcotics recipes that contain cannabis, which are permitted to be consumed to treat diseases or for research studies, according to the appendix of the Ministry of Public Health Announcement on the determination of category 5 narcotics recipes that contain cannabis, which are permitted to be consumed to treat diseases or for research studies, B.E. 2019 [Internet] [cited 2024 Jun 3]; Available from: ([https://ockt.dtam.moph.go.th/images/Document/1.Herbs in traditional Thai medicine formulations that include cannabis.pdf](https://ockt.dtam.moph.go.th/images/Document/1.Herbs%20in%20traditional%20Thai%20medicine%20formulations%20that%20include%20cannabis.pdf)) (in Thai)
17. CITES Secretariat. 2018. CITES Implementation for medicinal plant species (Information documents (PC24 Inf. 7)) [internet] 2018 July 20-21 and 23-26 [cited 2023 Dec 15]; Available from: <https://cites.org/sites/default/files/eng/com/pc/24/Inf/E-PC24-Inf-07.pdf>